

Shımbaydağı tariyxıy estelikler haqqında

Shımbay qalasınıń tariyxıy hám mádeniy esteliklerin úyreniw úlken ahmiyetke iye. Shımbaydağı eń belgili tariyxıy esteliklerdiń biri Xan meshit bolıp esaplanadı. Ol Kegeyli kanalınıń oń tárepinde jaylasqan. Xan meshitte burın juma namazı oqıtılatuǵın bolǵan. Tariyxshı X.Esbergenovtıń jazıwınsha Xan meshit biziń jil esabımız boyınsha 1904-1905-jılları Iygilik baydıń járdemi menen salınǵan. Xan meshittiń ishinen XV ásirge tiyisli 48 kupletten ibarat parsı tilinde jazılǵan tas plita tabılǵan. Bul boyınsha eki pikir bar: biri, Allanazar axun Qosnazarovtıń tas plitadağı jazıwları oqıwı boyınsha biziń jil esabımızda 1410-1411jıllarǵa tuwra keledi. Al Shıǵıstanıw institutınıń ilimpazları jazıwdı XVIII ásirge tiyisli dep kórsetedi. Biraq teksttiń tolıq awdarması ele anıqlanbaǵan.¹ Sonlıqtan da tas plitadağı jazıwları tereń úyrene otırıp, onıń tolıq hám anıq awdarmasın jergilikli xalıqtıń tariyxı hám mádeniy tariyxı boyınsha derek retinde qollanıw kerek ekenligi aytıladı. Sonıń menen birge ayırım qatarlardıń mazmunı belgili bolıp, onda tek ǵana Shımbay qalasınıń social-ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy turmısınıń dárejesin kórsetip qoymastan, al Qaraqalpaqstan xalqınıń XVIII-XX ásirdeń basındaǵı mádeniy turmısın da kórsetedi. Shımbay qalasındaǵı belgili hám xalkımız tariyxında óz ornına iye esteliklerdiń biri tas bolnica bolıp esaplanadı. Estelik patsha Rossiyası dáwirinde salınǵan. Bul jerde 1916-jılı patshashılıqqa qarsı úlken kóterilis kelip shıqqan. Sonday-aq 1919-jılı 5-14-avgust kúnleri tas bolnica komissarlardıń shtabı hám olardıń jasaǵan jayı bolǵanlıǵı aytıladı. 1919-jılı 14-avgust kúni bul komissarlar qolǵa alınǵan. Jaydın ulıwma kórinisi «E» formasında salınǵan. Jay 12 bólime, 1 uzın dáliz, 28 ayna, 16 qapıdan ibarat. Tas bolnica arxivlik maǵlıwmatlar boyınsha 1916-jılı 15-iyunda pitkerilgen. Oǵan shártname boyınsha 31726 r. 26 k. qarǵı jumсалǵan.³ 1970-jıllardan baslap jergilikli tariyxshılar Shımbaydağı hám onıń átirapındaǵı tariyxıy esteliklerdi izertlew boyınsha jumıs alıp bardı. Olardıń izertlew jumıslarında Erejep qala, Sasiq biydiń qorǵanı, Ayımbet iyshan medresesi sıyaqlı esteliklerdiń planların alıp, olardıń salınıw tariyxı boyınsha bahalı maǵlıwmatlar jıynadı. Usınday esteliklerdiń biri Erejep qala bolıp, Shımbay qalasınıń shıǵısında 3 km day qashıqlıqta jaylasqan. Ilimpazlardıń maǵlıwmatı boyınsha qala XVIII ásirdeń aqırı XIX ásirdeń ortalarında salınǵan. Házirgi waqıtta bul esteliktiń paqsaları qulap, tek ǵana úyilgen topıraqları arqalı ornın anıqlawǵa boladı. Erejep qala haqqındaǵı dáslepki maǵlıwmatı 1874-jılı Shımbayǵa kelgen L.Sobolevtıń jazǵanlarınan biliwge boladı. 1874-jılı 3-iyun kúni dilmash Sartlanov, I.A.Aleksandrov, eki Urallı kazaktı alıp L.N.Sobolev Erejep biydi kóriw ushın qorǵanına baradı. 1985-jılı respublikamız ilimpazları Erejep qala esteligin barıp kóredi. Olardıń jazıp alǵan maǵlıwmatı boyınsha Erejep biydiń qalası sawlatlı, kózdıń otın alarlıq tórt minarı, xosh reyli dárwazası bar edi. At qosshılar minarǵa

shıǵıp tórt dár bentke baqlaw júrgizip turǵan. Al házir sol tórt minar dúmpeshikke aylanǵan.¹ Erejep biydiń qorǵanınıń jobası tariyxshı-etnograf X.Esbergenov tárepinen islenip 1980-jılı Tashkentte rus tilinde shıqqan «etnografiya karakalpakov» kitabında járiyalanadı.² Shımbay qalasınıń shıǵıs tárepinde Taqjap kanalınıń boyında XVII ásirde salınǵan Sasıq biydiń qorǵanı bar. Qorǵannıń sxemalıq kórinisi X.Esbergenov tárepinen islenip, joqarıda kórsetip ótken Qaraqalpaqlardıń etnografiyası kitabında járiyalanǵan. Onıń kórsetiwı boyınsha Sasıq biy qorǵanı XVII-XVIII ásirdeń basında paqsadan qurılǵan.

Image not found or type unknown

X.Esbergenov tariyxıy dereklerge súyene otırıp, qaraqalpaqlardıń qazaq xanı Táwkeniń quramında jasaǵan dáwirlerinde, onıń qaraqalpaqlar arasındaǵı tolıq huquqlı wákilleriniń biri Sasıq biy bolǵanlıǵın atap ótedi.³ Sasıq biy haqqında keyingi waqıtlarda ǵalaba xabar qurallarında bir qansha ilimpazlardıń, atap aytqanda S.Kamalov, X.Esbergenov, O.Yusupov, A.Qudiyarov, jazıwshılardan J.Muratbaevtiń «Dıǵırıq» romanı, sonday-aq gazeta-jurnallarda maqalalar járiyalanıp, Sasıq biydiń qaraqalpaq xalqınıń belgili tariyxıy tulǵası retinde, xalıqtıń keleshegi ushın gúres júrgizgen basshılarınıń biri retinde sóz etiledi. Ilimpazlar úlkemizge kelgen rus ekspediciyası aǵzaları tárepinen kóp tilge alınǵan esteliklerdiń biri Ayımbet iyshan medresesi. Bul esteliktiń de sxemalıq planı X.Esbergenov tárepinen joqarıdaǵı kórsetilgen kitapta beriledi. Medrese Qaraqalpaqstandaǵı eń erte qurılǵan medreselerdiń biri. Óziniń forması boyınsha Ayımbet iyshan medresesi XVII-XVIII ásirdegi esteliklerdi esletedi. Xalıq awzındaǵı maǵlıwmatlar hám arxeologiyalıq derekler Ayımbet iyshan medresesiniń XVI-XVII ásirdeń baslarında salınǵan dep kórsetedi. Tariyxshı M.Qarlıbaev Ayımbet iyshandı XIX ásirde Qaraqalpaqstandaǵı eń úlken meshit-medresesine iye iyshan retinde kórsetedi. Sonday-aq Ayımbet iyshannıń shınjırma-shınjır kiyatırǵan áwladların izbe-iz kórsetip beredi. Onıń ata-babaları arasında qaraqalpaq xalqınıń tariyxında úlken rol oynaǵan tariyxıy tulǵalardıń da bolǵanlıǵı atap ótiledi. Urpaqlarınıń biri Muptulla maqsımınıń maǵlıwmatları boyınsha Ayımbet iyshannıń ómiri hám xızmet etken waqtı XVIII-XIX ásirdeń birinshi yarımına tuwra keledi. 1928-jılı Qaraqalpaqstanda barlıq meshit-medreseler jawıladı.¹ Shımbay qalasındaǵı tariyxıy orınlarǵa ónermentshilerdiń jaylasqan jerlerin de kórsetiwge boladı. Kásip iyeleri ózlerine qolaylı jaǵdayların esapqa alıp belgili orınlarda ornalasqan. Atap aytqanda Úyshi awıl, Kókshi qala, Qumbızshı awıl, Qanshanıń qudıǵı hám basqa da atamalar ushırasadı. Kókshi qala qalanı pataslamas ushın qalanıń shetine ornalasqan. Qumbız qala bir orında bolıp Zárip ulı Rambergenniń hám onıń áwladlarınıń atadan balaǵa ótip kiyatırǵan kásibi bolıp esaplanadı. Qaladaǵı belgili tariyxıy orınlardıń biri qudıqlar bolıp esaplanadı. Olardıń ayrımları búgingi kúni jaramsız halǵa kelip kómilip qalǵan bolsa, al ayrımları elege shekem xalqımızǵa xızmet etip kiyatır. Solardıń ishinde Qanshanıń qudıǵı Shımbay qalası turǵınlarına keńnen belgili. Qudıq búgingi kúнге

shekem óziniń áhmiyetin joǵaltpastan xalıqtı ishımlık suw menen támiyinlep kiyatır. Jergilikli qatıqulak jası úlkenlerdiń aytıwı boyınsha Kókshi qalada Qansha degen bay hayal jasaǵan. Ol ózi otırǵan jerden qudıq qazdırap ishın pisken gerbish penen órdiredi. Bul estelikler qala tariyxın, onıń materiallık mádeniyatın úyreniwde úlken áhmiyetke iye.

Rayon hákimligi Málimleme xızmeti